

Političke partije u Srbiji

Dušan Spasojević

Političke partije u Srbiji

Dušan Spasojević

Političke partije su najvažniji kanal političke participacije u Srbiji. One zauzimaju centralnu ulogu u svim političkim procesima i ograničavaju porast uticaja novih aktera – društvenih pokreta i organizacija civilnog društva. Uprkos takvom dominantnom položaju, sam partijski sistem nije posebno stabilan, niti partije uživaju visoko poverenje među građanima Srbije.

Poslednjih dvadeset godina, partijski sistem Srbije se nalazi u konstantnoj transformaciji. Počev od petooktobarskih promena, preko promena vladajućih koalicija iz 2008. i 2012. godine, do kampanje za bojkot 2020. godine, traje proces krize i „provere relevantnosti“ stranaka koje su obeležile prvu tranzicionu dekadu. Tako su danas na političkoj sceni manje uticajni Srpski pokret obnove (SPO) i Srpska radikalna stranka (SRS) koje su obeležile devedesete, ali i Demokratska stranka Srbije (DSS) i Demokratska stranka (DS) koje su bile ključne u rušenju Miloševićevog režima i čiji su sukobi definisali partijsku scenu posle 2000 (Goati, 2006; Spasojević i Stojiljković, 2020). Period pre i nakon izbora 2012. potpuno je otvorio partijski sistem za nove aktere i pokrenuo krizu preostalih starih stranaka – s delimičnim izuzetkom Socijalističke partije Srbije i nekoliko manjinskih stranaka.

Razlozi za ovakve promene su brojni – partijski sistem nije institucionalizovan zbog nejasnog ideološkog profila stranaka i njihove slabe ukorenjenosti u civilno društvo, dominacije liderских и nedemokratsких тенденција у strankama. Istovremeno, partije svojom dominacijom u javnom prostoru (које неки аутори означавају термином *partito-despotija* (Goati, 2006) или *partokratija* (Orlović, 2008)) ограничавају утицај civilnog društva и медија и спречавају промене које би омогућиле да се неки од споменутих извора кризе партија умане.

У овом poglavlju analiziramo političke partije, njihovu poziciju unutar političkog sistema, као и идеологије и динамику унутар stranaka. Prvi i centralni deo poglavlja бави се идеолошком и тематском анализом partijskog sistema Srbije, dok se u drugom delu фокусирају на njegovu nestabilnost u poslednjih nekoliko godina. Poslednja dva dela посвећена су правном okviru za funkcionisanje stranaka i unutarstranačkim odnosima.

Razvoj partijskog sistema Srbije 2008–2020 godine – od polarizacije do dominacije SNS

Vremenski okvir (2008–2020) koji razmatramo u ovoj studiji je veoma adekvatan za razumevanje razvoja ideoških profila stranaka, ali i uočavanje promene najvažnijih društveno-političkih tema i pitanja. Sredinom 2008. godine je zaokružen period intenzivnih izbornih ciklusa – parlamentarnih (januar 2007), predsedničkih (januar–februar 2008) i parlamentarnih (maj 2008), nakon kojih je tesnom većinom za predsednika Srbije izabran Boris Tadić i formirana parlamentarna većina DS-SPS-G17.

Izborni procesi 2007/2008. godine mogu se razumeti kao ishod rastuće polarizacije unutar pobedničke koalicije iz 2000 (Demokratske opozicije Srbije – DOS), ali i unutar čitavog društva. Polarizacija je izazvana dilemama oko toga šta je cilj tranzicije (kakvom društvu težimo?) i kojom brzinom i mehanizmima je sprovoditi (pre svega se odnosi na dilemu oko nužnosti poštovanja pravila nasleđenih iz komunističkog i Miloševićevog perioda). Dileme su se javile ubrzo nakon petooktobarskih promena, a konkretizovane su kroz dve veoma važne teme – pitanje ratnih zločina (fokusirano na saradnju s Haškim tribunalom) i pitanje budućeg statusa Kosova (intenzivirano zbog neuspeha Bečkih pregovora 2006. i jednostranog proglašenja nezavisnosti u februaru 2008). Obe ove teme bile su blisko povezane s najvažnijim spoljnopolitičkim pravcem Srbije – pridruživanjem Evropskoj uniji.

U odnosu na ova pitanja (ali i spomenutu dilemu oko brzine i dubine tranzisionih promena), partijski sistem Srbije se mogao razumeti kroz tri pozicije. Na jednoj strani su bile stranke „starog režima“ (SPS i SRS) koje su kritikovale evrointegracije, zagovarale nesaradnju s Hagom i oštrot reagovanje na proglašenje nezavisnosti Kosova. Drugu poziciju su zauzimale DS, G17 i manje liberalne i građanske stranke (poput GSS i LSV) i ona je bila zasnovana na ideji da su EU integracije primarni nacionalni interes, preduslov ekonomskog i društvenog razvoja, te da je ispunjavanje uslova na evropskom putu nužnost. Treću prelaznu poziciju činili su DSS i koalicija SPO-NS, koji su pokušavali da balansiraju između dva stava, što im je išlo prilično uspešno do prekida evropskih integracija usled nesaradnje s Hagom (2006–2007), a naročito nakon što je veliki broj država EU priznao proglašenu nezavisnost Kosova (2008).

Ova tri bloka se mogu razumeti i kroz širi koncept podele društva na tradicionalističke i modernističke snage, što je karakteristika većine tranzisionih i postkomunističkih društava (Kasapović, 1996; Komšić, Slavujević, Pantić, 2003). Ova podela se iskazuje kao značajna jer društva u tranziciji traže svoje kolektivne identitete, pripadnost i vrednosti i pokušavaju da temeljno preoblikuju sebe prema novom kontekstu (Elster, Ofe i Preuss, 1998). Neki autori ovu podelu simbolički objašnjavaju kao dilemu između „povratka Evropi“ (u kontekstu evrointegracija) i „povratka sebi“ (kao svojevrsnu retradicionalizaciju društava).

U Srbiji je ova podela bila intenzivna imajući u vidu težinu i značaj pitanja s kojima se društvo suočavalo – raspad Jugoslavije i posledice tog procesa. Međutim, ove podele su imale i dodatnu dimenziju jer je deo stranaka, pre svega SRS i SPS, pokušavao da umanji legitimitet petooktobarskih promena i kroz osporavanje samog demokratskog porekla. Na taj način je otežavan i usporavan proces konsolidacije demokratije, pa se sve do 2008. nije moglo tvrditi da je „demokratija jedina igra u gradu“, odnosno da demokratski poredak ima podršku svih relevantnih stranaka – istraživanja su pokazivala da svega 16% birača SPS i SRS prihvataju stav da je „demokratija najbolji oblik vladavine“ (Stojiljković, 2007).

Dakle, identitetska ili vrednosna pitanja su dominantno oblikovala politički život u Srbiji. Dominacija vrednosnih tema se reflektovala i kroz komparativno mali značaj ekonomskih pitanja. Zapravo, ekonomski teme su ojačavale postojeće podele, ali bez veće mogućnosti da utiču na političko polje – time što bi na rezultate izbora presudno uticali ekonomski planovi stranaka ili kroz profilisanje partija u odnosu na ekonomski politike.

Period nakon izbora 2008. godine označio je početak nešto drugačije faze razvoja partijskog sistema. Najvažnija promena na nivou konkretnih stranaka predstavljala je podela u SRS i nastanak Srpske napredne stranke (SNS) kao proevropske stranke desnog centra, koju su predvodili nekadašnji lideri radikala – Tomislav Nikolić i Aleksandar Vučić. Nastanak ove stranke, njihov inicijalni uspeh (u istraživanjima javnog mnjenja i na prvim lokalnim izborima), kao i dalje slabljenje DSS i SRS, pokazivali su da se nakon izbornih ciklusa 2007–2008. godine i pobede koalicije „Za evropsku Srbiju“ stvorio široki konsenzus oko evropskih integracija i da ih najjače stranke više ne dovode u pitanje. Nasuprot velikoj polarizaciji pred izbore 2008., kampanja 2012. godine je dočekana uz stidljive najave o mogućoj „svadbi slonova“, odnosno koaliciji naprednjaka i demokrata nakon izbora. Gledano iz striktno ideološke perspektive, pozicije stranaka su se značajno približile, bez postojanja nepremostivih razlika.

Izbori 2012. godine doneli su smenu vlasti po sličnom principu kao 2008. godine jer je ishod predsedničkih izbora (Nikolićeva победa nad Tadićem) uticao na stvaranje parlamentarne većine. Svega 12 godina nakon petooktobarskih promena izvršnu vlast su ponovo činili socijalisti i nekadašnji radikali (naprednjaci), uz dopunu regionalista (URS, bivši G17) čime je vlada izbegla imidž vlade „starog režima“. Ova vlada je delimično izmenjena nakon izbora 2014. godine kada iz vlade izlazi URS. Nošeni talasom borbe protiv korupcije, koji je nakon hapšenja Miroslava Miškovića (vlasnika kompanije *Delta*) podigao popularnost naprednjaka na dotad nezapamćen nivo, SNS uzima skoro polovinu glasova i ponovo formira vladu sa SPS. Evrokonsenzus u predstavnicičkim institucijama ojačava se izbornim neuspehom evroskeptičnih stranaka – DSS, SRS i Dveri, koje uprkos zbirnom osvajanju 13% glasova ostaju ispod cenzusa, što dovodi do manjkave reprezentativnosti samog parlamenta. Opozicione partije započinju

proces atomizacije izlaskom Tadića iz DS i formiranjem Socijaldemokratske stranke (SDS).

Ni ova vlada nije potrajala ceo mandat. Po sličnom receptu kao i 2014, raspisani su novi vanredni izbori koji dovode do nešto povoljnije raspodele mandata za opoziciju – SNS i SPS osvajaju slične procente glasova, ali ovaj put u parlament ulazi SRS sa 8% (osnaženi povratkom Vojislava Šešelja iz Haga), te još četiri opozicione liste – Dosta je bilo i DS (sa po 6%) i koalicije SDS-LSV-LDP i DSS-Dveri (sa po 5%). Parlamentarna većina formirana nakon ovih izbora (SNS i SPS i manjinske stranke) je izdržala ceo mandat uprkos bojkotu rada parlamenta koji su tokom različitih perioda sprovodili brojni opozicioni poslanici (videti poglavje o parlamentu).

Konačno, izbori 2020. godine doneli su dodatno sužavanje pluralizma, jer u parlament zbog bojkota izbora nisu ušle brojne opozicione stranke. SNS je osvojila 60%, socijalisti 10%, a jedinu dodatnu listu predstavlja SPAS Aleksandra Šapića, predsednika Opštine Novi Beograd, sa 3,8%. Kontroverzno smanjenje izbornog praga (videti poglavje o izborima) podstaklo je brojne aktere da učestvuju na izborima (učestvovala je 21 lista), ali su svega tri liste preskočile smanjeni cenzus.

Gledano iz perspektive partijskog sistema, od dolaska na vlast SNS razvija se sistem s predominantnom strankom koja dobija skoro polovinu glasova na izborima na kojima učestvuju sve stranke (predsednički kandidat SNS i čitavih 52%). Relativno stabilnu kategoriju predstavljaju socijalisti (čije biračko telo je ipak u konstantom opadanju, sa 484.000 glasova iz 2012. godine na 334.000 glasova u 2020) i manjinske stranke koje su u vladajućem koalicionom aranžmanu (pre svega SVM). S druge strane dolazi do atomizacije niza opozicionih stranaka koje, uprkos malim ideološkim razlikama, ne uspevaju da se (re)integrišu usled velikih taktičkih i personalnih razlika. Ipak, najvažniji razlog za marginalizaciju opozicije leži u nedemokratskom okruženju koje onemogućava stranke opozicije da normalno funkcionišu.

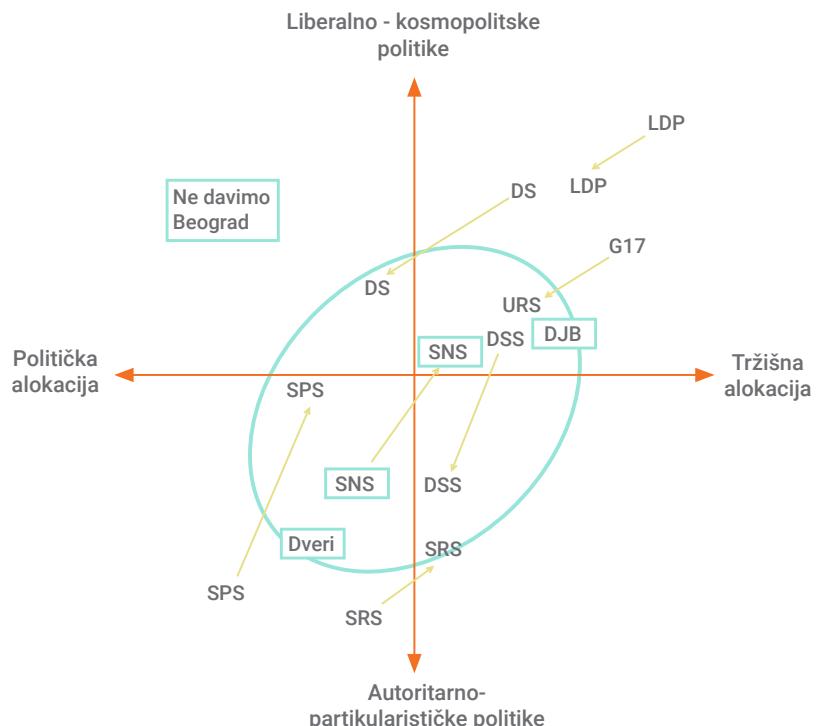
Kako razumeti ideološki prostor u Srbiji?

Uspeh naprednjaka nakon izbora 2012. je posebno zanimljiv kada se posmatra iz ideološke perspektive. Istraživanja pokazuju da se partije u Srbiji teško mogu jasno profilisati u odnosu na uobičajene ideološke pozicije (levica vs. desnica; liberalizam, konzervativizam ili socijaldemokratija). Takođe, birači imaju problem da se sami sebe pozicioniraju na ideološkim skalama, pa se najveći broj birača (Todosijević, 2016), ali i političara (Spasojević, 2016) pozicionira u širem polju centra. Takvo ideološko stanje se najčešće objašnjava dominacijom velikih identitetskih tema u srpskoj politici, kao što su: odnos prema Evropskoj uniji, status Kosova ili saradnja s Haškim tribunalom. Ove teme okupiraju i popunjavaju politički prostor i otežavaju profilisanje drugih političkih pitanja, od kojih se posebno značajne ekonomski teme. Ovakva situacija nije neočekivana, imajući u vidu slična iskustva drugih istočnoevropskih društava (Mateju, Rehakova & Evans, 1999), ali je trajanje ove faze donekle neočekivano. Drugim rečima, dominacija politika identiteta u Srbiji traje predugo i u suprotnosti je sa iskustvima drugih zemalja.

Ideološki profil stranaka nije značajan sam po sebi, već ima i reperkusije na funkcionalisanje demokratije *en general*. Što su partije jasnije profilisane, to je jasnija veza između njih i birača i lakše je utvrditi odgovornost političara za ispunjavanje predizbornih obećanja. Takođe, što je više relevantnih tema na dnevnom redu, to se povećava mogućnost za saradnju partija (tzv. ukršteni rascepi) i smanjuje se mogućnost da postoje dva sukobljena bloka između kojih nema posrednika, tzv. podeljeno društvo.

Jedan od načina za razumevanje partijskih ideologija je korišćenje dvodimenzionalnog ideološkog prostora – vertikalne skale koja je kulturno-vrednosna (koja odvaja liberalne, progresivne i građanske partije na jednom kraju i konzervativne, suverenističke i nacionalističke partije na drugom kraju) i ekonomski horizontalne skale (podela između protržišne i pozicije koja zagovara državnu redistribuciju bogatstva). Koristeći ovakav prikaz je moguće predstaviti ideološko pomeranje stranaka u poslednjih deset godina koje ima smer ka centru (centripetalan) i pokazuje smanjenje ideoloških razlika nakon izbora 2008. godine.

Grafikon 1. Sužavanje ideološkog prostora i nastanak novih stranaka 2008-2018. godine

Ideološki prostor koji zauzimaju parlamentarne stranke nakon izbora 2016.

Stranke osnovane posle 2008.

Izvor: Spasojević i Stojiljković, 2020:109

Ovakva skala koristi se i u *Chapel Hill* istraživanju (<https://www.chesdata.eu/>) Za Srbiju su dostupni podaci za 2014. i 2019. godinu i pokazuju velike ideološke razlike na vertikalnoj skali, kao i relativno malu ideološku distancu u ekonomskim politikama. Nažalost, zbog velike volatilnosti partijskog sistema, za svega četiri stranke je moguće porebiti pozicije za ove dve godine (DS, SPS, SNS i Dveri).

Kao što smo već istakli, za politički život u Srbiji je bila mnogo važnija vrednosna skala, što se delimično promenilo od dolaska naprednjaka na vlast. Naime, iako je SNS bio prihvaćen od strane većine ostalih partija i međunarodne zajednice kao „prihvatljiva verzija radikala“ (Jovanović, 2013), ideološku transformaciju iz SRS ka SNS nije bilo lako izvesti. Preduslov transformacije je bilo snižavanje značaja vrednosnih (nacionalnih) tema koji su radikali dugo eksplorisali i njihovo pomeranje u drugi plan; ovaj proces je odgovarao i građanskim, modernističkim partijama, poput DS, koje su smatrali da su im nacionalne teme bile najslabija tačka. Zbog toga su obe stran(k)e imale sličan cilj, da promene smer političkog takmičenja (od centrifugalnog/polarizujućeg, ka centripetalnom/umerenom) i ka dominaciji sveobuhvatnih politika kroz pomeranje velikih tema poput Kosova i Evropske unije u drugi plan.

Tabela 1. Najvažnije teme za birače 2008-2018. godine

Najvažniji problemi s kojima se suočava Srbija?			
2008	2012	2015	2018
1. Kosovo (56%) 2. Nezaposlenost (40%) 3. Nizak standard (30%)	1. Nezaposlenost (40%) 2. Siromaštvo (23%) 3. Korpucija (9%)	1. Nezaposlenost (23%) 2. Ekonomija (19%) 3. Korpucija (9%)	1. Nezaposlenost (29%) 2. Kosovo (14%) 3. Nizak standard (11%) 4. Korpucija (7%)

Izvor: 2012 – Cesid, 2015 – Ipsos FPN, 2018 – Crta

Chapel hill podaci takođe pokazuju još dve zanimljive tendencije – istaknutost, tj. procenu značaja teme za pojedinačne partije i jasnoću stava koju ta partija ima o tom pitanju. Na osnovu ovih nalaza možemo procenjivati koja teme stranke smatraju okosnicom svoje pozicije, a koje žele da izbegnu i pomere u drugi plan. Za razumevanje promene ideološkog spektra u Srbiji je dovoljno videti da se za SNS pitanje evropskih integracija spustilo s pozicije najvažnije teme u 2014., na umereno važnu temu. Zanimljivija je i ideološka pozicija naprednjaka koji od pro-EU stava iz 2014. prelaze na poziciju koja se 2019., kao i kod socijalista, ocenjuje kao izuzetno zamagljena i nejasna. Drugim rečima, količina nekonzistentnih poruka o EU integracijama koje čujemo od SNS je tolika da eksperti imaju problem da ih pozicioniraju. Možemo samo da zamislimo kako to izgleda iz perspektive birača.

Pomeranje biračkog tela iz antievropske pozicije nekadašnjeg SRS ka umereno proevropskom SNS dovelo je do sužavanja ideološkog prostora i plitkog proevropskog konsenzusa. Nestanak rasprave oko ulaska Srbije u EU doveo je do pražnjenja političke agende na kojoj se, međutim, nisu pojavile nove teme. To je, između ostalog, i rezultat taktičkog pozicioniranja SNS koji je, dolaskom na vlast, nastavio da potiskuje u drugi plan politike identiteta i da insistira na temama poput korupcije. Tek u drugoj fazi, nakon što je vlast usidrena i osigurana, nakon izbora 2014. i 2016., SNS postepeno počinje da se slobodnije oslanja i na politike identiteta, pri čemu se vodi sveobuhvatnom logikom – istovremeno zastupa i liberalne i nacionalističke stavove. Tokom kampanja se od naprednjaka može čuti da „afirmativno govore o EU integracijama, ali i da se Brisel kritikuje zbog rigidnog ili čak antisrpskog stava“ ili da u kontekstu regionalnih tema „SNS ističe da je za pomirenje i regionalnu saradnju, dok istovremeno kritikuje položaj Srba u Hrvatskoj koji ne doprinosi regionalnoj saradnji i unapređenju odnosa dve države“ (Spasojević i Stojiljković, 2020: 113). Budući da je medijska sfera pod snažnim uticajem SNS, ovakva pozicija ne biva osporavana i stranka ne trpi političke posledice.

Jedan od razloga što se ne pojavljuju nove teme je i populistički talas koji je zapljušnuo političku scenu Srbije i koji je na agendu postavio čitav niz tema, ali i doveo do otvaranja starih pitanja u populističkom ključu, odnosno kroz razumevanje da je društvo podeljeno na pošten narod i korumpiranu elitu (Mudde, 2004). Pod uticajem populizma je nastao i rascep između starih i novih stranaka, odnosno između populističkih i preostalih stranaka. Ovaj talas je najbolje iskoristio SNS jer je time osvežio svoju ideološku ponudu i olakšao razumevanje SNS-a kao nečeg novog i stranke koja „nastupa kao stranka običnog naroda i govori protiv otuđene elite“ (Spasojević i Stojiljković, 2020), što je srž populističke ideologije. Ipak, populizam je samo deo naprednjačkog ideološkog profila.

Populističke ideje su mnogo uočljivije kod Dveri koje se uklapaju u idealtipski model zapadnoevropskih populista, jer na scenu stižu kao evroskeptična, antimigrant-

ska stranka krajnje desnice, oslonjena na organizacije nacionalno orijentisanog civilnog društva (Stojiljković i Spasojević, 2018). S vremenom će se ideološki profil Dveri deradikalizovati zbog saradnje s drugim strankama opozicije. Elementi populizma, uključujući i populističku isključivost i traženje neprijatelja u „drugom“ – prezir prema liberalnim medijima, Evropskoj uniji i/ili zapadnim vrednostima, postali su dominantni i kod Dosta je bilo, iako je stranka krenula s meritokratskih i elitističkih pozicija. Ipak, od samog starta su imali snažan antipartijski i antisistemski element.

Tabela 2. Nepoverenje građana Srbije prema političkim institucijama (2006–2015), u %

Institucija	Godina	Poverenje	Nepoverenje
Vlada	2006	29	39
	2007	22	43
	2010	20	49
	2013	31	43
	2014	32	62
	2015	31	29
Skupština	2006	23	44
	2007	18	47
	2010	14	53
	2013	25	43
	2014	27	65
	2015	20	45
Predsednik Srbije	2006	40	33
	2007	34	36
	2010	28	42
	2013	35	37
	2014	42	50
	2015	27	43

Zašto se populizam tako uspešno primio u Srbiji? Jedan od argumenata je da su našu političku scenu već karakterisali nepoverenje u političke aktere i snažni antipartijski sentimenti (Tabela 2). Ovi sentimenti su u poslednjih desetak godina politički artikulirani na različite načine. Za početak treba podsetiti da su prelomni izbori 2012. godine obeleženi, između ostalog, i kampanjom za tzv. bele listiće. Ova kampanja izrasla je iz nezadovoljnih liberalnih i građanskih krugova (biračko telo tadašnjih LDP i DS) i pozivala je građane da na izborima ponište listić kako bi se послala jasna poruka o nezadovoljstvu zbog ponuđenih opcija. Iako kampanja nije imala veliki efekat (broj nevažećih listića je povećan sa 2% iz 2008. na 4% u 2012), pokazala je da postoji nezadovoljstvo građana i elita. Stranke koje su izgubile na tim izborima, kao i predsednički kandidat Boris Tadić, u više prilika isticali su da im je ova kampanja navela velike udarce. Uprkos tome, tada je uspostavljena linija podele unutar opozicione javnosti

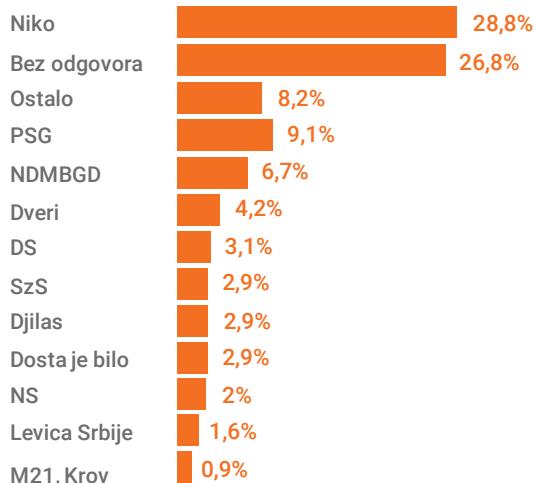
bazirana na odnosu prema DS-Borisu Tadiću i tome da li oni i na koji način treba da podnesu račune svojoj biračkoj bazi.

Naredna artikulacija nezadovoljstva desila se na predsedničkim izborima 2017, koje je pored ubedljive pobede Aleksandra Vučića, obeležio i odličan rezultat Ljubiše Beleg Preletačevića, satiričnog imaginarnog kandidata za predsednika koji je ismevao političku scenu i karakteristike političara (menjanje partija da bi se ostalo na vlasti, korupciju, davanje nerealnih obećanja). Iako nisu svi njegovi birači podjednako delili stav o otuđenosti političke elite i potrebi da se ona zameni (deo birača je glasao jer je u pitanju bio zabavan kandidat), osvajanje skoro 10% glasova pokazalo je da je nezadovoljstvo političkom ponudom dosta rašireno. Deo nezadovoljstva biva artikulisan nakon predsedničkih izbora kada izbijaju višenedeljne demonstracije „Protest protiv diktature“ koje su pokušale da iskažu nezadovoljstvo zbog rezultata (po *not my president* modelu iz Sjedinjenih Američkih Država) i načina sprovođenja predsedničkih izbora.

Konačno, nakon napada na Borislava Stefanovića, u novembru 2018. se pokreću najmasovniji protesti „1 od 5 miliona“, koji traju skoro tri meseca. Iako su protesti nastali kao reakcija zbog napada na političara i od samog početka protest je imao logističku podršku delova opozicije, tokom čitavog trajanja protesta su se organizatori i javnost bavili odnosom protesta i opozicionih stranka. Ovaj odnos se preispitivao u pogledu govornika, učesnika protesta i poruka koje se šalju. Istraživanja sprovedena među učesnicima protesta jasno pokazuju nisko identifikovanje sa strankama, ali i izuzetnu pluralnost učesnika protesta u stranačkom smislu.

Grafikon 2. Koju političku stranku podržavaju učesnici protesta?

Koja stranka predstavlja vaše stavove?

Jedan od ishoda ove debate je i sklapanje „Sporazuma s narodom“ koji potpisuju brojni opozicioni lideri i ličnosti. Sporazum je nastao kao pokušaj da se uspostavi izgubljeno poverenje između političara i građana. Stav sporazuma da opozicija neće učestvovati na izborima dok se ne poprave izborni uslovi iskorišćen je kao osnova za bojkot parlamentarnih izbora 2020. Zbog bojkota dela opozicije izlaznost na izborima je bila značajno niža – 48,8% (u poređenju sa 56% iz 2016), ali nedovoljno mala da bi se iz bojkota izradio neki značajniji izazov za vlast. Takođe, rasprava oko bojkota je produbila postojeće linije podele unutar opozicije.

Nestabilnost partijskog sistema i dominacija SNS

Struktura političkog prostora u Srbiji se može zamisliti kao sistem s nadmoćnim SNS-om u sredini i velikim brojem atomizovanih stranaka, koje su međusobno podejljene ideološkim i taktičkim linijama podele. Trenutno najvažnija linija podele tiče se odnosa prema režimu (tzv. *regime cleavage*) i deli stranke vlasti (pre svega SNS i SPS) od stranaka opozicije. Ipak, ova linija nije u potpunosti definisana, jer je deo stranaka opozicije bliži strankama vlasti (npr. SRS), dok se za deo opozicionih partija vodi borba za interpretaciju „kojem svetu pripadaju“ – ova linija podele postala je još nejasnija od bojkota izbora 2020. godine koji je dodatno podelio stranke opozicije, pa stranke koje su bojkotovale izbore ne priznaju „opozicioni status“ onima koje su na izbore izašle i svrstavaju ih pod „lažnu“ ili „Vučićevu opoziciju“. Dodatnu konfuziju oko linije podele stvaraju partije koje su izašle na lokalne izbore, poput Zelenovićeve „Zajedno za Srbiju“, a s kojom sarađuju stranke koje su bojkotovale izbore.

Druga linija podele je ideološka i deli opozicione partije po već duboko uspostavljenoj liniji tradicionalizam vs. modernizam, što znači da, na primer, jedan deo opozicije kritikuje SNS „jer je Vučić spremjan da prizna Kosovo“ (Danas, 2020), a drugi što „Srbiji preti suspenzija evrointegracija“ (Danas, 2020); SNS ima jasan cilj da bude iznad ovih podela i da zadrži nadideološki i svebuhvatni (*catch-all*) karakter. Spoljnopolitički kontekst (videti poglavlje o međunarodnom uticaju na stanje demokratije) tokom poslednjih nekoliko godina olakšava ovaku poziciju naprednjaka, jer je zbog unutrašnjih problema u EU došlo do zastoja u proširenju, a samim tim i slabijeg pritiska na srpsku vladu da sprovodi reformske korake. Takođe, nakon izbijanja migrantske krize, Beograd je zauzeo kooperativan stav prema Briselu (za razliku od Mađarske ili Češke), što je donelo određeni kredit Vučiću, u sad već uspostavljenom stabilokratskom ključu (Bieber, 2018).

Dakle, partijski sistem Srbije na kraju 2020. karakteriše (1) položaj SNS kao predminentne stranke; (2) relativna stabilnost SPS i manjinskih stranaka, kao i (3) velika

atomizacija preostalih stranaka, s posebnim akcentom na ideološkom prostoru nekadašnjih građanskih i modernističkih stranaka poput DS/G17 (DS, SPP, PSG, NS itd.), ali i stranaka suverenističke (DSS) i populističke desnice (SRS, Dveri, DJB).

Tabela 3. Sastav Narodne skupštine Republike Srbije 2008, 2016. i 2020. godine

	2008	2016	2020
Socijalistička partija Srbije	7% (koalicija sa PUPS-JS)	11% (koalicija sa JS)	11% (koalicija sa JS)
Demokratska stranka	38% (koalicija sa G17)	6%	bojkot
Demokratska stranka Srbije	11% (koalicija sa NS)	5% (koalicija s Dverima)	2% vanparlamentarna stranka
Srpska radikalna stranka	29%	8%	2% vanparlamentarna stranka
Liberalno demokratska partija	5%	5% (koalicija s Novom DS)	0,3 vanparlamentarna stranka
Srpska napredna stranka	/	48%	63%
Dosta je bilo	/	6%	2% vanparlamentarna stranka
Srpski patriotski savez – SPAS	/	/	4%

Posmatrano iz perspektive parlamentarne zastupljenosti, stranke koje su nakon izbora 2008. imale preko 80% glasova (DS, DSS, SRS i LDP), nakon izbora 2020. nemaju svoje poslanike u parlamentu. Čak i kada bismo zanemarili rezultate parlamentarnih izbora 2020. kao specifične zbog bojkota opozicionih stranaka, već su izbori 2016. doneli veliki rast udela novih stranaka (SNS i DJB) koje osvajaju 54% glasova, odnosno 147 mandata. Naravno, ovaj ideo novih partija bi bio nešto manji ako bismo SNS posmatrali kao partiju naslednicu SRS. Ipak, kako je SNS ispunio najveći broj uobičajenih kriterijuma za klasifikovanje kao nova partija (Barnea and Rahat, 2010) – stvaranje novog brenda, uvođenje novih lica i aktivista, nove ideološke pozicije i teme, smatramo da ih treba posmatrati kao novog političkog aktera, kako ga uostalom i posmatra najveći deo javnosti.

Ove tendencije se jasno i vide i na indeksima koje koristimo za razumevanje pluralizma partijske scene⁸⁴ – indeksu efektivnog broja partija (lista) ili Galagerovom indeksu

84 Galagerovim (Gallagher, 1991) indeksom se meri disproportionalnost između osvojenih glasova i dobijenih mandata u proporcionalnim sistemima. Efektivan broj partija (izbornih lista) koji uvode Lakso i Tagepera (Laakso and Taagepera (1979)) pokazuje broj partija u partijskom sistemu preko meranja njihove relativne snage; može se meriti preko broja glasova (EffN_v – votes) ili mandata (SffN_s – seats). Indeks parlamentarne fragmentacije pokazuje frakcionalnost parlamenta: što je broj bliži nuli, to je parlament manje

parlamentarne fragmentacije. Prvo, efektivni broj partija (meren i preko broja glasova i broja mandata) pokazuje konstantno opadanje u odnosu na početak perioda koji analiziramo i približava se iznosima koje je imao tokom prve tranzicione dekade i dominacije SPS. Na isti način opada i fragmentacija parlamenta pokazujući da je moć zakonodavne grane skoncentrisana, te da ne postoji kontrabalans. Istovremeno, veliki broj parlamentarnih stranaka, a naročito visoki iznosi volatilnosti (2014. i 2020. godine posebno) pokazuju nam da istovremeno imamo stabilnost (dominaciju) jednog aktera i nestabilnost partijskog sistema.

Tabela 4. partijski sistem Srbije 2007-2020. godine

	Parlamentarne grupe	Galagerov indeks	Eff Nv (liste)	Eff Ns (liste)	Index parlamentarne fragmentacije (Rae)	Parl. stranke	Liste s više od 5% glasova	Volatilnost
Izbori	n.	0-100	n.	n.	0-1	n.	n.	
2007	7	5,16	7,3	5,6	0,8	25	6	n/a
2008	10	2,18	5,5	3,84	0,73	18	5	7,2
2012	14	7,28	7,8	7,3	0,8	24	8	16,7
2014	12	12,29	3,6	3,9	0,57	15	5	27,4
2016	14	3,21	5,2	3,8	0,65	27	7	12,6
2020	9	11,2	2,7	2,69	0,43	17	2	19,9
prosek	8,2	8,7	5,0	4,5	0,6	17,5	4,8	22,6

Izvori za Galagerov indeks i volatilnost partijskog sistema su: Vučićević (2016) i Kovačević (2020)

Zašto je partijski sistem nestabilan? Deo razloga možemo tražiti u trajnim karakteristikama partijskog sistema, a deo u specifičnim okolnostima partijske scene u poslednjih nekoliko godina, tj. od dolaska naprednjaka na vlast.

frakcionalizovan (Rae, 1967). Volatilnost parlamenta pokazuje stepen promene sastava parlamenta između dva izborna ciklusa, a samim tim i nestabilnost partijskog sistema, računa se preko Pedersenovog indeksa (Pedersen, 1979).

Trajne karakteristike možemo razmatrati preko koncepta institucionalizacije partijskog sistema. Pojednostavljeni rečeno, ako je partijski sistem institucionalizovan, očekuje se da su partije ukorenjene u društvo, da građani znaju njihove programe i da mogu da prepostave kako će se partije ponašati – ideološki, taktički, kada dođu na vlast i slično (Mainworing, 2000). Takav odnos između partija i birača proizvodi stabilnost partijskog sistema i stabilnost odnosa između elemenata sistema. Ukorenjenost se najčešće postiže ideološkom profilisanošću i konzistentnošću partija, kao i njihovim vezama s civilnim društvom, odnosno organizacijama koje predstavljaju partikularne interese građana. Naravno, između ova dva elementa postoji sinergijski efekat, jer jačanjem veza između civilnog društva i partija raste i ideološka profilisanost stranaka.

Specifične karakteristike partijske scene su brojne, ali kao najvažnije izdvajamo nedemokratske tendencije nastale nakon učvršćivanja SNS na vlasti, a čiji rezultat je skoro potpuna marginalizacija opozicije. U ove tendencije ubrajamo medijsku prevlast SNS, smanjen kapacitet državnih institucija da organiči samovolju vlasti, ali pre svega zloupotrebu tužilaštva i drugih državnih organa u razračunavanju sa opozicijom. Tokom prvih nekoliko godina vlasti SNS, više od 80 funkcionera DS je uhapšeno uz veliko medijsko pokrivanje događaja (uključujući i curenje poverljivih informacija iz tužilaštva), ali je dosad samo jedna osoba osuđena. S vremenom se ovaj odnos netrpeljivosti preneo i na druge aktere – medije, civilno društvo i predstavnike međunarodnih organizacija.

Pored toga, usled opisane ideološke transformacije, opozicione stranke su ostale bez svoje jasne ideološke pozicije, što je otežalo borbu za prikupljanje glasova. U nedemokratskim uslovima su radikalizovane i rasprave oko opozicionih taktika, pa se javljaju brojne linije podela između stranaka, kao i njihova atomizacija. U takvim okolnostima do izražaja dolaze sve slabosti (opozicionih) stranaka u Srbiji – neadaptivnost (ideološka i programska), manjak veza s civilnim društvom, kao i liderstvo i neredovna sмена generacija – stranke, skoro po pravilu, ne prestaju da postoje bez obzira na izborne neuspehe i minimalnu podršku. Tako su i dalje na javnoj sceni prisutni SPO i LDP, koji već duže vreme osvajaju zanemarljiv broj glasova. Takođe, lideri stranaka radije odlaze na političku marginu nego u političku penziju.

Ukratko, sve ono što doprinosi stabilnosti i nadmoćnosti vladajuće stranke s druge strane dodatno marginalizuje i atomizuje opoziciju. Srednjoročno gledano, a naročito na osnovu dosadašnjih uspona vladajućih stranaka (SPS u devedesetim, a DSS i DS nakon 2000), ukoliko rast ne prati institucionalizaciju stranke (kroz izgradnju infrastrukture i programa, kadrova koji omogućuju fluktuaciju i smenu lidera), može se očekivati da vodeće liderske stranke s vremenom ulaze u krizu koje za posledicu imaju pad stranke, ali i krizu čitavog partijskog sistema. Naravno, stabilnost partijskog sistema nije nužno kvalitet po sebi, ali može značajno da doprinese demokratizaciji, naročito u tranzisionom kontekstu kada se tek grade demokratske institucije i prakse.

Pravni okvir – Osnivanje i finansiranje stranaka

Uprkos jasnoj percepciji o krizi demokratije u Srbiji (Levitsky and Way, 2020), pravni okvir unutar koga se osnivaju i funkcionišu stranke nije posebno problematičan u formalnom smislu, iako ima i neke značajne nedostatke. Drugim rečima, i unutar postojećeg okvira bi stepen demokratičnosti i reprezentativnosti sistema mogao biti značajno viši.

Rani period tranzicije u Srbiji bio je obeležen velikim brojem stranaka usled veoma niskog praga za njihovo osnivanje prema Zakonu o političkim organizacijama iz 1990. godine. Tako je broj registrovanih stranaka nakon 5. oktobra prešao 600 (Goati, 2006). Donošenje Zakona o političkim strankama 2009. godine je označilo restartovanje procesa registracije, pa su kroz njega prošle sve stranke. Taj zakon je prag za osnivanje postavio na 10.000 potpisa (1.000 za osnivanje stranaka nacionalnih manjina), što predstavlja značajan izazov za nove aktere, pa se veliki broj njih na izborima pojavljuje u svojstvu grupe građana, dok se u proces registracije ulazi naknadno (nakon procese o podršci birača). Takođe, jedan deo novih stranaka koristi rupe u zakonu i osniva manjinske stranke, iako nije reč o predstavnicima manjinskih zajednica. Uvid u registar partija pokazuje da su 74 stranke registrovane kao manjinske, od ukupno 123. Kada se gledaju samo stranke koje su zaista osnovane u periodu nakon usvajanja novog zakona, udeo manjinskih stranaka je značajno veći. Ova praksa je naročito popularna na lokalnim izborima, gde prag za manjinske liste može biti veoma mali broj glasova, a politički uticaj značajan (biće zanimljivo videti da li će ova praksa biti izmenjena nakon smanjenja cenzusa na 3% pred izbore 2020. godine). Takođe, zbog visokog praga za osnivanje stranaka, jedan deo novih aktera preuzima već registrovane stranke – tako je, na primer, SDS Borisa Tadića preuzeo Zelene Srbije neposredno pred izbore 2014. godine, dok je Stranka slobode i pravde (Dragan Đilas) preuzela registraciju Zelene ekološke partije – Zeleni.

Politički prostor za nove stranke je sužen, iz sličnih razloga iz kojih je sužen i za opoziciju i civilno društvo. Zbog toga je preduslov za novu stranku neka vrsta početnog političkog kapitala – lideri koji su donekle poznati javnosti (kao u slučaju: DJB, PSG ili SPAS) ili oslanjanje na ideološki blisko civilno društvo (Dveri). Medijski prostor je po-djednako sužen za sve opozicione stranke, s delimičnim izuzetkom izborne kampanje kada televizije s nacionalnom frekvencijom imaju obavezu da posvete svim strankama određeni prostor. Utisak je da samo stranke sa specifičnim biračkim telom (DJB) ili akteri sa izuzetno zanimljivim kampanjama, poput Preletačevića Belog, mogu da nadoknade medijsku izolovanost. Smanjenje cenzusa na 3% će donekle olakšati ulazak manjih stranaka u parlament, ali su izbori 2020. pokazali da ni sniženi cenzus nije tako lako preskočiti. Zbog svega navedenog je pitanje dostupnih resursa od velikog značaja i za nove i za stare stranke.

U Srbiji je od samog početka partijskog pluralizma prisutan mešoviti model finansiranja, to jest kombinovano oslanjanje na javne i privatne izvore. Finansiranje politike postaje vidljivije pitanje tek sa uvođenjem Zakona o finansiranju političkih stranaka (2003) koji postavlja osnovna pravila, ali kontrolu i nadzor daje samim strankama kroz skupštinski Odbor za finansije i Republičku izbornu komisiju, pa nije čudno da su izostali očekivani rezultati – transparentno finansiranje i efikasna kontrola novčanih tokova. Naredni Zakon o finansiranju političkih aktivnosti (2011) zbog toga uvodi godišnje javno dostupne izveštaje stranaka o finansiranju i novo telo za nadzor – Agenciju za borbu protiv korupcije, kao i niz prekršajnih, krivičnih i administrativnih sankcija za prekršioce. Zakon pored toga uvodi nadzor i nad drugim izbornim/političkim akterima (poput grupa građana), ukida maksimalni iznos za kampanje, ali i ograničava individualne prihode građana i pravnih lica (maksimalni iznos se postavlja na 20, odnosno 200 prosečnih plata). U kontekstu novih stranaka je posebno važno uvođenje izbornog jemstva, što znači da stranke koje na izborima ne osvoje 1% glasova moraju da vrate sredstva koja su za kampanju dobile iz javnih izvora.

Narednim izmenama zakona iz 2014. godine omogućeno je da stranke sredstva koja dobijaju za redovan rad koriste i u izbornoj kampanji, čime se značajno uvećala prednost parlamentarnih stranaka u odnosu na vanparlamentarne. Omogućeno je i da stranke iz sredstava koje dobijaju za redovan rad postanu vlasnici nekretnina koje moraju koristiti za rad (tj. ne mogu ih iznajmljivati). Konačno, poslednje izmene zakona iz 2019. uvode nešto precizniju obavezu Agencije da reaguje na nepravilnosti tokom kampanje, iako, prema kritikama organizacija civilnog društva, i dalje nisu jasno definisane obaveze Agencije (N1, 2019). Kao i u drugim slučajevima, javlja se sumnja u validnost podataka koje stranke same podnose, i rasprava o ovlašćenjima Agencije i stepenu njene proaktivnosti u utvrđivanju nepravilnosti (ovaj deo je detaljnije analiziran u poglavlu o izborima).

Za ovu analizu su važnije političke posledice koje ovakav sistem finansiranja proizvodi. Bez obzira na više mogućih izvora, političke partije u Srbiji su po pravilu usmerene na državni budžet i zavisne su od ovog izvora finansija. Redovni godišnji izveštaji koje partie podnose Agenciji za sprečavanje korupcije i koji su javno dostupni na sajтовima političkih partija pokazuju da ubedljivo najveći deo prihoda dolazi od države – između 85% i 100% za opozicione stranke, te oko 65% prihoda kod naprednjaka i 40% kod socijalista (Database project, 2020). Ovakva praksa je prisutna kod redovnog finansiranja, ali i kod finansiranja izbornih kampanja. Ovo za posledicu ima dva fenomena – (1) stranke su previše okrenute državi, što dodatno umanjuje značaj članstva i onih koji podržavaju stranke i (2) povećava se razlika između stranaka koje su finansirane iz budžeta i onih koje to nisu (što naročito postaje očigledno kada parlamentarna stranka izgubi budžetske finansije jer nije prešla cenzus, a nema razvijen alternativni model finansiranja).

Drugi najvažniji izvor finansiranja su donacije pojedinaca, koje čine između sedmine i desetine ukupnih prihoda stranaka vlasti (deo donacija kod opozicionih stranaka je skoro zanemarljiv poslednjih pet godina). Ipak, kod ovih stavki treba biti oprezan. Pre svega, za razliku od drugih država, u Srbiji su izuzetno retke (praktično nepostojeće) donacije organizacija civilnog društva ili interesnih grupa (Database project, 2020). To nam još jednom potvrđuje nepostojanje odnosa između stranaka i civilnog društva. Drugo, kada je reč o donacijama pojedinaca, značajan deo tih donacija dolazi od funkcionera i istaknutih članova stranke. Bez obzira na to da li je reč o nezvaničnom „stranačkom porezu“ (iznosu plate koji funkcioneri „duguju“ stranci zbog pozicija koje su preko nje dobili) ili o zaista dobrovoljnom prilogu, i ovde je reč o novcu koji ne dolazi od običnih građana. Treće, za ove priloge su vezane i određene kontroverze – naime, tokom izborne kampanje 2018. godine se pojavio veliki broj priloga u istoj (zakonom maksimalno dozvoljenoj) vrednosti za SNS, što je izazvalo sumnje o tome da je reč o novcu iz sive zone koji je ubacivan u politiku. Ovu sumnju su ojačali podaci Agencije za borbu protiv korupcije da je deo donatora istovremeno bio u bazi primalača socijalne pomoći (Al Jazeera, 2015).

No, bez obzira na izvore finansiranja i stepen (ne)kontrole koji država sprovodi, poslednji period karakteriše i značajna disproporcija raspoloživih finansijskih stranaka. Ova disproporcija je rezultat neravnomerne zastupljenosti u parlamentu, ali je dodatno ojačana postojećim zakonskim rešenjima. Izveštaji Agencije pokazuju da se stranke po finansijskoj moći značajno razlikuju. Ova razlika se povećava ako je u pitanju izborna godina. U Tabeli 5 su predstavljeni podaci o ukupnim prihodima stranaka (u milionima evra) za 2016. godinu (poslednja dostupna godina s parlamentarnim izborima) i za dve poslednje dostupne godine (2018. i 2019) za četiri stranke koje imaju najduži staž i najveću infrastrukturu. Podaci jasno pokazuju finansijsku nadmoćnost SNS koja, na primer, u 2019. ima tri puta više sredstava od SPS i skoro 15 puta više sredstava od DS. Ove neravnopravnosti su još više uvećane usled bojkota izbora i prekida budžetskog finansiranja za najveći deo opozicionih stranaka.

Tabela 5. Ukupni prihodi partija 2016–2019. godine

	SNS	SPS	DS	SRS
2016	6,2	1,56	0,47	0,95
2018	4,85	2,48	0,73	0,90
2019	9,35	3,2	0,65	1

Pritom, još jednom se mora naglasiti da je ovde reč samo o zvaničnim podacima koje dostavljaju same stranke, te da je nadmoć stranaka na vlasti nad opozicionim strankama u realnosti još veća. Jedan od elemenata nadmoći je izvesnost ulaska u parlament, dok se manje opozicione stranke suočavaju s velikim rizicima, naročito pre smanjenja cenzusa na 3%. Izvesnost omogućava strankama da uzmu kredite i tako lakše finansiraju svoje kampanje, dok novi akteri nemaju mogućnost zaduživanja i moraju da čekaju isplate iz budžeta za kampanju.

Unutarstranačka dinamika i odnos prema civilnom društvu

Političke partije u Srbiji najčešće nastaju iz malih krugova istomišljenika, odakle se šire tražeći podršku u široj javnosti. To obično znači da su stranke u startu liderske/ oligarhijske, te da je jedino takmičenje unutar njih moguće između članova partijske oligarhije i njihovih sledbenika. U praksi je moguće da se ovakva situacija promeni s vremena kroz stvaranje participativnih i inkluzivnih mehanizama, ali se to zaista retko dešava. Praksa pokazuje da mehanizmi koji omogućavaju članovima da utiču na doношење odluke po pravilu nastaju *ad hoc* i ne bivaju institucionalizovana. Dva najpoznatija primera su direktni izbori za predsednika DS i beogradskog odbora DS koji su održani samo jednom, da bi se nakon toga stranka vratila na delegatski sistem izbora.

Unutarstranački odnosi se po pravilu kriju od javnosti, a s druge strane javnost ne nagrađuje stranke koje su transparentne u svojim unutrašnjim neslaganjima, jer se podele unutar stranaka razumeju kao slabost – 83% ispitanika slaže se sa stavom da „samo partija koja ima jakog lidera može da formira stabilnu vladu“, a 76% s tezom da „različita mišljenja unutar političke partije (frakcije), slabe šanse te partije na izborima“ (Spasojević & Mihailović, 2016: 108). Zbog toga su istraživanja o unutarstranačkim odnosima i praksama retka. Jedno od tih istraživanja je i anketa u okviru međunarodne Komparativne studije o kandidatima (*Comparative candidate study*). Ova studija je potvrdila da predsednici stranaka i centralni organi odlučuju o kandidatima za narodne poslanike, ali i za lokalne odbornike, kao i da kandidature retko bivaju osporene, odnosno da o njima nema rasprava (Stojiljković et al., 2016). Usled nedostataka empirijskih podataka, istraživači se okreću analizi pravnih dokumenata i vidljivih stranačkih praksi. Zanimljivo je da i površan uvid u partijske statute jasno pokazuje nedostatak demokratskih praksi i vrednosti.

Partijske oligarhije statutima i pravilnicima otežavaju pravo i mogućnost učešća drugim delovima stranke i time institucionalizuju postojeće stanje i svoju dominaciju. Raspodelu moći između rukovodstva i ostalih delova stranke najbolje je posmatrati kroz analizu procesa donošenja najvažnijih odluka – izbor rukovodstva i donošenje

stranačkih programa, odabir kandidata za izbore i usvajanje stranačkih dokumenata. Unutarstranačka demokratija se dosta precizno može meriti i kroz prava stranačkih manjina i njihovu zaštitu.

Izbor lidera stranke, donošenje stranačkih programa i dokumenata je najčešće ovlašćenje skupštine ili kongresa. Ipak, skupštine po pravilu koriste delegatski sistem, pri čemu značajnu ulogu (npr. u određivanju broja delegata po odborima) imaju centralni stranački organi. Istovremeno, ovi organi imaju veliku moć da utiču na izbor lidera gradskih ili pokrajinskih organizacija, zbog centralizacije stranaka, ali i političke prakse (centralizacije države). Istovremeno, ni lokalne stranačke organizacije ne koriste participativne mehanizme i direktnе izbore, čak ni kada je reč o organizacijama s manjim brojem članova. To sve rezultira skupštinama koje su prilično zavisne od rukovodstva stranke.

Dobar primer institucionalnog dizajna koji ograničava unutarstranački pluralizam je i način izbora i sastav glavnih odbora. Ovo telo je važno jer predstavlja stranačku bazu između dve skupštine i najčešće usvaja izveštaje o radu izvršnih organa (predsednika i izvršnog odbora) i donosi najvažnije političke odluke (npr. o izbornim i postizbornim koalicijama). U svakoj stranci se deo glavnog odbora bira na samoj skupštini. Ipak, statutima stranke je uređeno da članovi glavnog odbora postaju i stranački funkcioniери, kao i javni funkcioniери iz stranke – poslanici, gradonačelnici ili ministri. Sve ovo znači da udeo direktno izabranih članova glavnog odbora može biti mnogo manji od onih koji postaju članovi po funkciji.

Verovatno najsnažniji dokaz nedostatka unutarstranačkog takmičenja je nedodirljivost stranačkih lidera i činjenica da je smena lidera (najčešće i osnivača) stranke izuzetak, a ne pravilo. Ovaj podatak postaje još intrigantniji kada imamo u vidu da mnoge stranke nisu menjale lidere od osnivanja (neke i čitavih 30 godina), bez obzira na pad popularnosti. Posledica ove nedodirljivosti lidera je i veliki broj odlazaka iz stranaka, kao i cepanja istih. Takođe, stranke u Srbiji po pravilu ne samo da formalno ne dozvoljavaju frakcije, već se i neformalne grupe i krila unutar stranaka vrlo brzo suočavaju s pritiskom ostatka organizacije da se povinuju većini ili da napuste organizaciju. Zbog proporcionalnog izbornog sistema koji ne kažnjava male stranke niti višečlane koalicije, ne postoji ni spoljni podsticaji da se problemi rešavaju kompromisom ili prihvatanjem drugačijeg mišljenja unutar stranke. Simbioza autoritarne i liderske kulture, u kombinaciji sa statutarnim rešenjima koja ograničavaju pluralizam, ne može proizvesti mnogo drugačiji rezultat.

Komparativne studije nam pokazuju da deo uticaja na način organizovanja stranaka ima i civilno društvo. Nasuprot očekivanju da partije izrastaju iz civilnog društva (kao u klasičnom modelu masovnih partija u Zapadnoj Evropi) ili da postojeće partije agregiraju novonastale inicijative iz polja civilnog društva, čini se da u srpskoj politici

retko dolazi do snažnije veze između organizacija civilnog društva i partija. Najveći deo partija u Srbiji je nastao iz malog kruga osnivača koji je kasnije oko sebe skupljao svoje sledbenike (ovaj model Panebjanko (Pannebianco, 1988) naziva modelom penetracije. Alternativni model je difizija, kod koje se podrazumeva prikupljanje već postojećih grupa u zajedničku organizaciju). Civilno društvo koje je nastalo tokom devedesetih godina se donekle preklapalo s partijama opozicije, pa je između velikog broja nevladinih organizacija i, pre svega, građanskih opozicionih partija poput DS ili GSS razvijena saradnja. Ovo je, nakon promena 2000. godine, umanjilo kritičku distancu civilnog društva prema vladajućim partijama i usporilo razvoj autonomnih organizacija civilnog društva, a verovatno i umanjilo podršku građana. To je krajem prve tranzicione decenije dovelo do zavisnog položaja civilnog društva prema državi (Spasojević, 2019) i prema partijama, a posledično do smanjenog uticaja civilnog društva na partije. U zbiru, ovo znači da imamo slabo/potisnuto civilno društvo koje nije u stanju ni da efikasno vrši svoje funkcije, a kamoli da ozbiljnije utiče na političku agendu. Time se vraćamo na tezu da su partije osnovni kanal političke komunikacije i da monopolisu procesom donošenja odluka.

Zaključak

Političke partije u Srbiji predstavljaju najvažnije političke aktere, ali uprkos toj nadmoći, sam partijski sistem i pojedinačne partije nisu ukorenje ni stabilne. Direktna posledica takve situacije je izuzetna volatilnost i promenljivost partijske scene, naročito kada se gleda u dužoj vremenskoj perspektivi. S druge strane, lideri i uža rukovodstva stranaka pokazuju neobičnu stabilnost, pa se na sceni danas još uvek nalaze političari sa samog početka partijskog pluralizma. Ovakva nadmoć lidera reflektuje se na unutarstranačke odnose i promoviše stranačku disciplinu kao jednu od najuočljivijih karakteristika.

Najvažnija karakteristika partijskog sistema u Srbiji je suženost ideološkog prostora, kako na vertikalnu (vrednosnu) dimenziju tako i na relativno usko polje centra u odnosu na ekonomski pitanja. Drugim rečima, nakon što je s vrha agende (privremeno) sklonjena dilema Kosovo ili Evropska unija, partije u Srbiji nisu pronašle nove temeljne linije podela. Populistički talas uveo je nove artikulacije starih problema, dok su autoritarne tendencije nakon 2014. vratile podelu u odnosu na vlast (*regime cleavage*) na vrh hijerarhije političkih podела. Ipak, najvažniji ton čitavom sistemu daje SNS koja iz pozicije predominantne partije uspešno zadržava svoju centrističku i sveobuhvatnu poziciju, sve više šireći ideološki opseg.

Veze partija sa građanima su oskudne, o čemu govori i značajno nepoverenje u poli-

tičke institucije. Partije ovde nisu jedini krivci – civilno društvo ne daje dovoljno podsticaja i ne artikuliše interesu tako da vrši pritisak na partije. Veze između građana, organizacija civilnog društva i partija su prilično slabe i zasnovane na jednosmernoj *top-down* komunikaciji. Posebno je zabrinjavajuće što se ovi trendovi ne menjaju od samog nastanka višepartizma.

Literatura

Al Jazeera. Socijalna pomoć kao donacija strankama.

<https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2015/6/2/socijalna-pomoc-kao-donacija-strankama>

Bakker, R., et al. (2020). 2019 Chapel Hill Candidate Survey. Version 2019.1. Available on ches-data.eu. Chapel Hill, NC: University of North Carolina, Chapel Hill.

Barnea, S. & Rahat, G. (2010). Out with the old, in with the 'new': What constitutes a new party? *Party Politics*, 17(3): 303–320.

Bieber, F. (2018). Patterns of competitive authoritarianism in the Western Balkans. *East European Politics* 34(3): 337–354.

Database project. <https://www.politicalpartydb.org/>

Elster, J., Offe C & Preuss U. (1998). Institutional Design in Post-communist Societies. Cambridge: Cambridge University Press.

Evans, G. & Whitefield, S. (1993). Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe. *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4: 521–548.

Gallagher, M. (1991). Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems. *Electoral Studies*, 10: 33–51.

Goati, V. (2006). Partijske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.

Jovanović, M. (2013). Parlamentarni izbori u Srbiji 2012. godine – rezultati i političke posledice. U Jovanović, M. & Vučićević, D. (ur.), *Izbori u Srbiji 2012. godine: (Ne)očekivana promena* (str. 9–30). Beograd: Institut za političke studije.

Kasapović, M. (1996). Demokratska tranzicija i političke stranke. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Komšić, J., Pantić, D. & Slavujević, Z. (2003). Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisavanja u Srbiji. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Institut društvenih nauka.

Kovačević, D. (2020). Stabilnost partijskog sistema Srbije – izborna volatilnost u 30 godina višepartizma. U Jovanović, M. & Vučićević, D. (ur.), *Kako, koga i zašto smo birali?* (str. 793–814). Beograd: Službeni glasnik, Institut za političke studije.

Laakso, M. & Taagepera, R. (1979). 'Effective' Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative political studies*, Vol. 12, (1): 3–27.

- Levitsky, S. & Way, L. (2020). The New Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy* Volume 31 (1): 51–65.
- Mainwaring, S. (2001). Party systems in the third wave. In Diamond, L. & Plattner, M., (eds.) *The Global Divergence of Democracies* (str. 185–199). Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Mateju, P., Rehakova, B. & Evans, G. (1999). The Politics of Interests and Class Realignment in the Czech Republic, 1992–1996. In Evans, G. (ed.), *The end of class politics?* (str. 231–253). Oxford: Oxford University Press.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, Vol. 39, No. 2: 541–563.
- N1 (2019). Transparentnost: Nedovoljne izmene zakona o finansiranju. <https://rs.n1info.com/vesti/a531678-transparentnost-nedovoljne-izmene-zakona-o-finansiranju-politickih-aktivnosti/>
- Orlović, S. (2008). Politički život Srbije – Između partokratije i demokratije. Beograd: Službeni glasnik.
- Panebianco, A. (1988). Political Parties: Organization and Power. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spasojević, D. (2016). Serbian Political Parties and the Kosovo Question. In Mehmeti & Radenović, B. (eds.), *Kosovo and Serbia: Contested Options and Shared Consequences* (str. 106–126). Pittsburgh: Pittsburgh University Press..
- Spasojević, D. (2019). Serbia. In More-Hollerweger, E., Flavia-Elvira B., Litofcenko, J. & Meyer, M. (eds.), *Civil society monitoring in Central and Eastern Europe* (str.134-144). Vienna: Vienna University for Economics and Business, Erste Stiftung.
- Spasojević, D. & Stojiljković, Z. (2020). Između uverenja i interesa. Fabrika knjiga. Beograd.
- Spasojević, D. & Mihailović, V. (2016). Uticaj izbornog sistema na percepciju i ponašanje birača u Srbiji. U: Stojiljković, Z. & Spasojević, D. (ur.), *Birači, partije i izbori – kako demokratizovati partije u Crnoj Gori i Srbiji?* (str. 95–113), Beograd, Podgorica: Fakultet političkih nauka, CeMI.
- Stojiljković, Z. (2007). Građani Srbije i demokratija – između nezadovoljstva i nepoverenja i uslovne i oročene podrške. U Lutovac, Z. (ur.), *Birači i apstinenti* (str. 9–61). Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka, Institut društvenih nauka.
- Stojiljković, Z. & Spasojević, D. (2018). Populistički Zeitgeist u „proevropskoj“ Srbiji. Politička misao, god. 55, br. 3: 104–128.
- Vučićević D. (2016). Parlamentarni izbori u Srbiji 2016. *Političke analize* Volume 25: 24–31.
- Todosijević, B. (2016). Ideološka identifikacija u Srbiji – značenje i uticaj na partijske preferencije. *Sociološki pregled*, vol. 50, br. 2: 161–178.